

**Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра політології і соціології**

**Навчально-методичні матеріали з курсу
“Соціологія”**

**Модуль II
*Змістовий модуль 1.
Теорії середнього рівня
Частина 2.***

Рівне – 2008

УДК 316 (07)
ББК 60.5 Р
Н 15

Навчально-методичні матеріали з курсу “Соціологія”. Модуль II. Змістовий модуль 1. Теорії середнього рівня. Частина 2. / Христюк Т.А. – Рівне: РДГУ, 2008. - 52 с.

Посібник включає план заняття, методичний матеріал до всіх тем курсу, теми рефератів і доповідей, завдання та вправи, тести, кросворди, а також фрагменти із оригінальних соціологічних творів зарубіжних та вітчизняних авторів, що допомагає успішному засвоєнню курсу, направлено на розвиток навиків вільного оперування соціологічними знаннями.

Призначений для студентів усіх форм навчання вищих навчальних закладів.

Автор: Т. А. Христюк – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та соціології РДГУ

Рецензенти: Є. Б. Тихомирова – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації РІС КСУ

В. В. Вербець – доктор педагогічних наук, професор кафедри політології та соціології РДГУ

Рекомендовано до друку науково-методичною радою РДГУ, протокол № 4 від 19.03.2008 р.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008

Тема. Соціологія сім'ї

План

1. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія.
2. Життєвий цикл та функції сім'ї.
3. Тенденції розвитку сучасної сім'ї.

Соціологія сім'ї – галузь соціології, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах. Її об'єктом є сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група, а предметом – закономірності функціонування сімейно-шлюбних стосунків у соціальній системі.

Відносини між подружжям регулюються сукупністю норм і санкцій інституту шлюбу. Останній є сукупністю соціальних норм, які санкціонують відносини між чоловіком та жінкою, систему взаємних обов'язків та прав, істотних для функціонування інституту сім'ї. Шлюбні відносини між чоловіком та жінкою регулюються юридичними та культурними нормами. До юридично закріплених норм, зокрема, відносяться питання володіння майном, матеріальних обов'язків подружжя відносно одне одного, мінімального віку тощо.

Історії людства відомі наступні *типи шлюбних відносин*:

- полігамія – шлюбний союз більш як двох партнерів. Полігамія може бути реалізована у варіантах полігінії, коли один чоловік має двох і більше дружин, та поліандрії – одна жінка перебуває у шлюбі більше, ніж з одним чоловіком одночасно;

- груповий шлюб – притаманний первісному суспільству і санкціонує одночасне сімейне співжиття кількох чоловіків та жінок, які не створюють відокремлених подружніх пар;

- моногамія – шлюб між одним чоловіком та однією жінкою;

- за вибором шлюбного партнера: ендогамний (шлюб між представниками однієї соціальної групи) та екзогамний (шлюб між представниками різних соціальних груп).

- за мотивацією партнерів: шлюб за коханням, за розрахунком та за шаблоном. Останній укладається тоді, коли спрацьовує міркування “Всі мої однолітки одружуються, як би й мені не спізнитися”.

▫ за економічним критерієм: рівний, нерівний (різниця у віці, прибутках між партнерами), калімний (вкуп за наречену). Останній тип шлюбу існує у народів Азії та Африки.

▫ гостьовий – подружжя має дві квартири та живе окремо, відвідуючи один одного 2-3 рази на тиждень;

▫ повторний шлюб (вступ у шлюб з іншим партнером після розірвання попереднього шлюбу);

▫ цивільний шлюб – оформлений в органах державної влади без участі церкви;

▫ ранній шлюб – укладається між особами, які не досягли 17-18 років;

▫ конкубат – зв'язок одруженого чоловіка із незаміжною жінкою, яка має від нього дітей;

▫ свінгерство – шлюбне утворення, що передбачає обмін дружинами та чоловіками.

Таким чином, шлюб – це своєрідний контракт, який укладається між трьома сторонами – чоловіком, жінкою та державою. У багатьох суспільствах держава лише здійснює юридичне укладання шлюбу, а його посвяту здійснює церква. При цьому посвята шлюбу перед церковним олтарем вважається найсильнішою формою зміцнення шлюбу. Разом з тим, укладаючи шлюб, держава не може визначати часові межі його існування, тобто через певний проміжок часу один із членів подружжя може виступити ініціатором розлучення. Останнє символізує свободу особистості.

Основні мотиви розлучень можна поділити на три типи:

1 – мотиви, обумовлені дією соціально-економічних факторів: матеріальний розрахунок при укладанні шлюбу, часті відрядження одного з членів подружжя, незадоволеність житловими і побутовими умовами, засудження чоловіка або дружини з позбавленням волі на тривалий строк;

2 – мотиви, обумовлені соціально-психологічними факторами: відмінності у потребах, інтересах, цілях, втручання третіх осіб, несхожість характерів, необґрунтовані ревності, нове кохання, зрада;

3 – мотиви соціально-біологічного характеру: пияцтво та алкоголізм подружжя, подружня невірність, хвороби, психічне захворювання, нездатність або небажання когось із подружжя мати дітей, велика різниця у віці, дійсна і уявна сексуальна несумісність.

Зазначимо, що жінки найчастіше основною причиною розлучення вважають матеріальні труднощі та пияцтво, а чоловіки –

нове захоплення, несумісність та одноманітність сімейного життя. Молодь найчастіше вбачає причину розлучення у несумісності характерів, появі нового кохання, зраді та буденності сімейного життя.

Наслідки розлучень для дорослих бувають різними. Для одних людей розлучення перетворюється у серйозну життєву кризу, викликає стрес та депресію, для інших – це початок змін на краще. Однак, розлучення завжди негативно позначається на емоційному благополуччі людини, стані її здоров'я; породжує серйозні юридичні проблеми; ускладнює економічне становище членів колишнього подружжя; змінює відносини з найближчим соціальним оточенням; загострює проблеми, пов'язані з виконанням батьківських прав та обов'язків.

Сім'я є більш складною системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але й їх дітей, а також інших родичів та близьких. Крім того, сім'я виступає як соціальна клітина суспільства, є дуже близькою до "оригіналу" моделі всього суспільства, в якому вона функціонує.

Сім'я – це суспільний інститут і водночас мала соціальна група, що має історично означену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення.

Основними ознаками сім'ї є шлюбні зв'язки; зв'язки спорідненості; спільний побут та спільний сімейний бюджет.

Сьогодні за різними підходами і критеріями вчені нараховують понад 40 типів і форм сімей. В сучасних умовах сім'ю характеризують:

- за кількістю і характером сімейних пар, які проживають разом і ведуть спільне господарство, виховують дітей: розширена (складна) сім'я – складається із сімейних пар та дорослих дітей, які проживають разом; нуклеарна (проста) – складається з однієї сімейної пари, можливо, з дітьми.

- За наявністю батьків: повна сім'я (є обидва члени сімейної пари); неповна (дітей виховує один із батьків);

- За кількістю членів сім'ї: бездітні; одnodітні; малодітні (дві дитини); багатодітні (трьох і більше дітей).

▫ За тривалістю, віком: сім'я молодіжна (тільки створилась, оформилась); молода сім'я (сім'я, яка зустрілась з першими несподіваними для них перешкодами); сім'я, яка чекає дитину; сім'я середнього подружнього віку (від 3-х до 10-и років подружнього життя); сім'я старшого подружнього віку (10 – 20 років подружнього життя); літня подружня сім'я – сім'я, яка прожила не один десяток років спільно (виникає після вступу в шлюб їх дітей, появи внуків).

▫ За ієрархією влади: патріархальна або патернальна (влада чоловіків); матріархальна або матеріальна (влада жінок); еквалітарна (рівність обох).

▫ За типом главенства в сім'ї: егалітарні (демократичні) – відзначаються особливою життєстійкістю і цілеспрямованістю, дружніми, міцними родинними зв'язками, де офіційної “глави сім'ї”, як правило, не існує. Авторитарні сім'ї. У такій сім'ї між дорослими і дітьми встановлюються непрості стосунки. В родині панує жорстокість. Про гармонізацію взаємин батьків і дітей у таких родинах не може бути й мови.

▫ За якістю взаємин і атмосфери в сім'ї: благополучна; стабільна; нестабільна; дезорганізована.

▫ За характером розподілу домашніх обов'язків: традиційна (обов'язки в основному виконує жінка); колективістська (обов'язки виконують разом або по черзі).

▫ За характером проведення вільного часу: відкрита (орієнтовані на спілкування та культурні заклади); закрита (орієнтовані на домашнє дозвілля).

▫ За типом поселення: міська; сільська.

Сім'я не тільки задовольняє потреби людей, які створюють сімейний союз, а й виконує цілу низку соціальних функцій. І тому є невід'ємною частиною соціальної структури суспільства. Функції сім'ї:

- 1) репродуктивна функція, тобто функція дітонародження, відтворення населення;
- 2) господарсько-побутова функція. Вона пов'язана із підтримкою на належному рівні господарських та побутових умов для підтримання фізичного здоров'я членів сім'ї, догляд за дітьми;
- 3) економічна функція, яка передбачає накопичення матеріальних благ одними членами сім'ї для інших у випадку непрацевдатності чи у зв'язку з іншими причинами;

- 4) виховна функція, що включає виховання батьками молодого покоління на основі збереження та передачі молоді основних духовних та культурних цінностей, трудових навичок;
- 5) функція соціалізації;
- 6) комунікативна функція, в ході реалізації якої відбувається задоволення потреб людини в спілкуванні на основі взаєморозуміння та підтримки, в ізоляції, в усамітненні.
- 7) регулятивна функція, під час якої сім'єю здійснюється моральна регламентація поведінки членів сім'ї у спілкуванні один з одним та з іншими людьми.
- 8) функція взаємодопомоги, що пов'язана з роллю сім'ї в наданні необхідної допомоги членам своєї родини та іншим людям чи соціальним групам.
- 9) дозвільна функція, котра передбачає задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля.

Сім'я впродовж життя проходить декілька якісно різних стадій, послідовність яких складається у сімейний, або життєвий цикл сім'ї. Під циклом потрібно розуміти період від створення до розпаду сім'ї. При їх виділенні соціологами, як правило, використовуються критерії тривалості шлюбу та особливості функціонування сім'ї. У зв'язку з цим соціологи пропонують різні класифікації життєвого циклу сім'ї відповідно до критеріїв, що лежать в основі такої класифікації. Наприклад, деякі вчені пропонують наступні етапи життєвого циклу сім'ї:

- 1) від створення сім'ї до народження першої дитини;
- 2) репродуктивна фаза: народження дітей;
- 3) “порожнє гніздо” – вступ у шлюб і виділення із сім'ї останньої дитини;
- 4) неповна сім'я: починається в зв'язку із смертю одного з членів подружжя.

Дж. Бернард та Л. Томпсон пропонують типологію з восьми стадій, кожна з яких відрізняється тривалістю, інтенсивністю та змістом:

- 1) початок сім'ї, одружена пара без дітей, триває близько 2 років;
- 2) народження дітей та догляд за ними – приблизно 2,5 роки;
- 3) сім'я з дітьми-дошкільниками (до 6 років) – приблизно 3,5 років;
- 4) сім'я з дітьми-школярами (від 6 до 13 років) – приблизно 7

років;

5) сім'я з підлітками (від 13 до 20 років) – приблизно 7 років;

6) сім'я, де починають одружуватись діти та залишають батьків – приблизно 6,5 років;

7) “порожнє гніздо”, до моменту виходу подружжя на пенсію – приблизно 13,5 років;

8) літня сім'я (вихід на пенсію, до моменту смерті подружжя) – 16 та більше років.

Сім'я тісно пов'язана із суспільством, вона є його активним елементом. Кожний член сім'ї входить в різні соціальні об'єднання, в різні соціальні групи. Водночас сім'я впливає на стосунки в суспільстві й на всі процеси соціального життя. Сім'я як соціальний феномен пройшла складний шлях історичного розвитку. Історично змінювались типи й форми сім'ї, ролі чоловіка та дружини, методи виховання дітей тощо. Зміни, які відбуваються у сучасних суспільства зачепили й інститут сім'ї. Можна визначити наступні *тенденції розвитку* сучасної сім'ї: збільшення кількості розлучень; збільшення кількості неповних сімей та дітей, народжених поза шлюбом; зниження рівня народжуваності; зменшення середньої тривалості шлюбу; відкладання часу вступу до шлюбу; збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються; зменшення кількості повторних шлюбів; проживання подружніх пар без оформлення шлюбу; зміна відносин між дітьми та батьками (вони стали більш гнучкими, рухливими та рівноправними).

Зазначені тенденції певною мірою притаманні й розвиткові сім'ї в Україні. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. в Україні все більше поширюється одnodітна сім'я. Майже дві третини українських родин (62,4%) мають сьогодні лише одну дитину, у кожній третій родині – двоє дітей, а сімей з трьома і більше дітьми лише 6,3%. Кожна десята українська родина є неповною. Причому більше таких сімей проживає в місті (12%), в селі – відповідно, менше (6,9%). У більшості неповних родин (88,5%) дітей виховує мати. Збільшується кількість дітей народжених матерями без реєстрації шлюбу (16,7% від загальної кількості новонароджених). Ці явища значною мірою зумовлені погіршенням економічних умов існування. Моніторингове обстеження, проведене Інститутом соціології НАН України 2003 р., показало, що практично половина українських родин (46%) відносять себе до “злидених або бідних”. Зубожіння населення унеможливує реалізацію господарсько-

побутової функції сім'ї. Більшість сучасних сімей не можуть задовольнити свої побутові потреби, зокрема забезпечити дітям культурний розвиток, відпочинок, оздоровлення.

Відсутність умов для своєчасного становлення економічної самостійності змушує молодь взяття шлюбу та народження дітей відкладати до кращих часів. Наприклад, 2/5 опитуваних вважають, що “заводити зараз дітей безвідповідально”. У зв'язку з цим набувають поширення неупорядковані форми статевих стосунків, що в свою чергу негативно впливає на сімейно-шлюбну орієнтацію, порушує репродуктивне здоров'я жінок, призводить до “вимушених шлюбів”, безшлюбного материнства.

Таким чином, у нашому суспільстві можливості реалізації функцій сім'ї вкрай обмежені. Сім'я в Україні потребує серйозної уваги і допомоги.

Шлюб сьогодні не є умовою регулярних статевих стосунків між статями та основою економічної діяльності. Сьогодні його пробують замінити різними альтернативними формами співжиття. Очевидно, що останні будуть існувати й надалі. Однак, не дивлячись на всі негативні тенденції шлюб та сім'я залишаються усталеними інституціями суспільного життя.

Питання до теми

1. Чому інститут сім'ї є базовим для всіх суспільств?
2. У чому особливості соціологічного підходу до вивчення сім'ї?
3. Визначте основні проблеми, які вивчає соціологія сім'ї.
4. Охарактеризуйте основні форми і типи шлюбу.
5. Назвіть основні причини та наслідки розлучень.
6. Проаналізуйте основні форми і типи сім'ї.
7. “Сім'я” і “шлюб” це однакові поняття чи різні?
8. Охарактеризуйте етапи життєвого циклу сім'ї.
9. Які загальні принципи регулювання сімейних відносин Вам відомі?
10. Розкрийте зміст основних соціальних функцій в суспільстві.
11. Як ви розумієте поняття “планування сім'ї”?
12. Проаналізуйте основні тенденції розвитку сучасної української сім'ї.
13. Поясніть суть демографічної політики нашої держави стосовно розвитку сім'ї.

14. Які альтернативи шлюбу та сім'ї Вам відомі?

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Історичний досвід взаємодії інститутів церкви, сім'ї та держави.
2. Проблеми студентської сім'ї.
3. Причини й наслідки розлучень.
4. Насильство в сім'ї.
5. Основні теорії сім'ї.
6. Мотиви вступу до шлюбу.
7. Кризові періоди в житті сім'ї.
8. Фактори сімейної дезінтеграції.
9. Соціальні проблеми стосунків між поколіннями

Завдання 1.

Доповніть наступні переліки

1. Основні ознаки сім'ї:

- а) шлюбні зв'язки;
- б) _____;
- в) _____;
- г) спільний сімейний бюджет.

2. За кількістю членів сім'ї виділяють:

- а) бездітну сім'ю;
- б) _____;
- в) малодітну сім'ю;
- г) _____.

3. За тривалістю або віком виділяють:

- а) _____;
- б) молода сім'я;
- в) сім'я, яка чекає дитину;
- г) _____;
- д) _____;
- е) літня сім'я.

4. За якістю взаємин і атмосфери в сім'ї виділяють наступні її

типи:

- а) благополучна;
- б) _____;
- в) _____;

г) _____.

Завдання 2.

Співставте функції сім'ї з їх змістом:

- а) задоволення потреб людини в спілкуванні;
- б) відтворення населення;
- в) спільне проведення дозвілля;
- г) моральна регламентація поведінки членів сім'ї;
- д) соціалізація молодого покоління.

- 1. Репродуктивна.
- 2. Виховна.
- 3. Дозвільна.
- 4. Комунікативна.

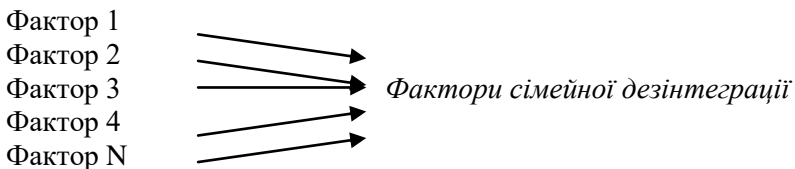
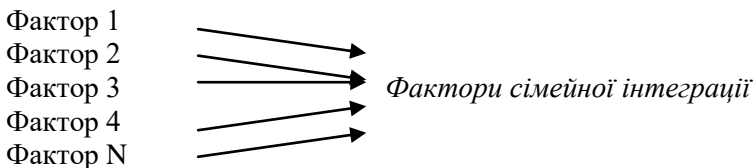
Завдання 3.

Заповніть таблицю

Основні мотиви розлучень		
<i>Мотиви, обумовлені дією соціально-економічних факторів</i>	<i>Мотиви, обумовлені соціально-психологічними факторами</i>	<i>Мотиви, соціально-біологічного характеру</i>

Завдання 4.

Заповніть схеми

Завдання 5.

Значний інтерес представляють дослідження чеських вчених, які дослідили та описали два “критичні періоди” у життєвому циклі сім’ї. Перший з них, найбільш інтенсивний, спостерігається між першим та сьомим роками спільного життя і досягає особливої гостроти і напруженості між четвертим і шостим роками. Провідної ролі набуває фруструюча зміна емоційних стосунків, зростання кількості конфліктних ситуацій, посилення напруженості. Друга криза назріває між сімнадцятим і двадцять п’ятим роками. Зростають соматичні скарги, тривожність, відчуття пустоти життя, пов’язане з відділенням від сім’ї дітей.

С. Кратохвіл виділяє чотири кризові періоди. Перший період припадає на перший рік подружнього життя. Другий період пов’язаний з появою дітей. Третя криза співпадає із середнім подружнім віком. Четвертий період конфліктності у відносинах подружжя настає після 18-24 років спільного життя.

Проаналізуйте специфіку стосунків між подружжям на кожному з чотирьох кризових періодів.

Завдання 6.

Проаналізуйте зміни, які відбулися в українській сім’ї за параметрами:

- тип, структура сім’ї;
- розподіл ролей;
- система функцій сім’ї.

Завдання 7.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Як називається сучасна сім’я:
 - а) конкубінат;
 - б) полігінія;
 - в) нуклеарна.
2. Що таке полігінія:
 - а) шлюб між одним чоловіком та декількома жінками;
 - б) шлюб між однією жінкою та декількома чоловіками;
 - в) зв’язок одруженого чоловіка з неодруженою жінкою, яка має від нього дітей.
3. За характером розподілу домашніх обов’язків сім’ї бувають:
 - а) традиційні;

- б) відкриті;
 - в) закриті.
4. Сучасна сім'я за кількістю індивідів є:
- а) полігамною;
 - б) моногамною.
5. Конкубінат – це:
- а) шлюб між одним чоловіком та декількома жінками;
 - б) шлюб між однією жінкою та декількома чоловіками;
 - в) зв'язок одруженого чоловіка з неодруженою жінкою, яка має від нього дітей.
6. Проблеми, з яким зустрічається кожна сім'я на різних етапах свого життєвого циклу називаються:
- а) “нормативні стресори”;
 - б) конфлікти;
 - в) суперечки.
7. Сім'я яка складається з людей, які тільки що одружились називається:
- а) молода;
 - б) молодіжна;
 - в) сім'я середнього подружнього віку.
8. “Порожнє гніздо” – це:
- а) сім'я, яка складається з людей похилого віку;
 - б) сім'я, яка не має дітей;
 - в) вступ у шлюб і виділення із сім'ї останньої дитини.
9. Шлях вирішення сімейного конфлікту, коли ніхто з учасників суперечки не бере до уваги іншого, і відносини між членами сім'ї стають негативними, називається:
- а) компроміс;
 - б) конфронтація;
 - в) примус.
10. Яке місце займає Україна серед країн СНД по кількості укладання шлюбів в рік:
- а) одне з передостанніх;
 - б) останнє;
 - в) перше.

Завдання 8.

Кросворд

1									
	2								
	3								
4									
5									
6									
	7								
	8								
9									
	10								

1. Акт, за допомогою якого фіксується створення нової сім'ї.
2. Загострення суперечностей між подружжям.
3. Тип сім'ї, в якій подружжя проживає разом з дітьми.
4. Функція сім'ї.
5. Мотив вступу до шлюбу.
6. Розірвання шлюбу при житті подружжя.
7. Один із напрямів соціальної політики, який визначає ставлення держави до сім'ї.
8. Один з варіантів завершення сімейного конфлікту.
9. Сім'я, яка має двох дітей.
10. Шлюб оформлений в органах державної влади без участі церкви.

Рекомендована література

1. Алексеєнко Т., Балакірева О. та ін. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991 – 2003). – К., 2004.
2. Бабенко Н. Соціологія сім'ї. – К., 2004.
3. Бергер Б. Нуклеарная семья как первооснова цивилизации в исторической перспективе // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2003. – № 3.
4. Гіденс Е. Соціологія. – К., 1999.
5. Глазунов С. Соціологія сім'ї. – Дніпропетровськ, 2000.
6. Голод С. Семья и брак: историко-социологический анализ. – СПб, 1998.

7. Добренєков В., Кравченко А. Соціологія. – М., Т. 3. – 2000.
8. Карцева Л. Семья в трансформирующемся обществе // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2004. – № 1.
9. Носкова А. Исторический опыт взаимодействия институтов семьи, государства и церкви после принятия христианства на Руси // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2002. – № 1.
10. Піча В. Соціологія сім'ї. Матеріали до лекцій з курсу “Соціологія” – Львів, 1995.
11. Руденко Т. Головні концепції сім'ї в різних методологічних орієнтаціях // Гуманітарні науки і сучасність . – К., 2001.
12. Сімейний кодекс України. – К., 2005.

Відповіді до 7 завдання

1 (в); 2. (а); 3. (а); 4. (б); 5. (в); 6. (а); 7. (б); 8. (в); 9. (б); 10 (а).

Відповіді до кросворда

1. Реєстрація. 2. Конфлікт. 3. Нуклеарна. 4. Виховна. 5. Кохання. 6. Розлучення. 7. Сімейна. 8. Компроміс. 9. Малодітна. 10. Цивільний.

Тема. Гендерна соціологія

План

1. Суть гендерної соціології та її категоріальний апарат.
2. Основні напрямки гендерних досліджень.
3. Проблеми гендерної рівності на сучасному етапі.

Гендерні дослідження розпочались в західноєвропейських країнах, США та Канаді з середини 70-х років ХХ ст. Починаючи з цього часу, проблемі статевих відмінностей в світовій літературі присвячується до 1,5 тис. наукових публікацій щорічно.

Саме поняття “гендер” у сучасному розумінні означає “співвідношення людей різної статі”, а українською мовою дослівно “рід” (чоловічий, жіночий, середній). Сьогодні термін “гендер” застосовують для опису різноманітних перетворень у

суспільстві та державі, оскільки вони відбуваються під впливом особистості чоловіка й жінки та їхніх відносин.

“Гендер” відрізняється від поняття “стать” (англійською “sex”), що використовується для позначення фізіологічних відмінностей осіб. Якщо стать задається природно, то гендер – соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. У найширшому розумінні *гендер* можна визначити як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок й чоловіків, набутих ними в процесі соціалізації.

Вважається, що термін “гендер” вперше був запроваджений у науковий обіг американським психоаналітиком Р. Столлером у праці “Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності” (1968). “Гендер” він розглядав як поняття, що виражає біологічні, соціальні, культурні особливості, незалежні від тих, що тлумачать біологічну стать. Тому не обов’язково пов’язувати буття жінки із жіночністю, а буття чоловіка з мужньою поведінкою. Такий підхід підтримало багато соціологів, особливо феміністичного спрямування. Саме цей підхід започаткував новий напрям соціальних досліджень – гендерних.

Гендерна соціологія – галузь соціології, що вивчає закономірності диференціації чоловічих і жіночих ролей, статеві відмінності на всіх рівнях та їх вплив на людське існування, співіснування, на особливості соціальної організації, специфіку чоловічої та жіночої соціальних спільнот.

Головним інтересом гендерної соціології є проблематика, яка раніше вважалась другорядною: сфера повсякденного, інтимного (гендерні ролі, домашні обов’язки, шлюб і т.д.). Значна увага зосереджена на теоретичному аналізі нерівноваги, незбалансованості становищ жінки й чоловіка та їхніх можливостей і шансів у самореалізації, самоутвердженні та саморозвиткові.

Основне завдання гендерної соціології полягає в осмисленні радикальних змін становища жінки, зміцнення і розширення жіночого начала в суспільстві. Однак гендерні дослідження не є суто жіночими. Вони вивчають соціальне життя обох статей, їхню поведінку, ролі, характеристики, спільне й відмінне між ними, соціальні взаємовідносини статей.

До категоріального апарату гендерної соціології, крім поняття “гендер”, належать: “стать”, “фемінність”, “маскуліність”, “андрогінність”, “сексизм”, “біархат”, “патріархат”.

Поняття “гендер” означає рольові соціальні очікування від представників кожної статті. Але на відміну від поняття “стать”, воно стосується не біологічних особливостей, за якими різняться чоловіки та жінки, а соціально сформованих рис. Тобто якщо зі статтю пов’язані лише фізичні відмінності будови тіла, то з гендером – психологічні, соціальні, культурні відмінності між чоловіками та жінками.

Поняття “*маскуліність*” (лат. *masculinus* – чоловічий, тут – мужність, сила) та “*фемінність*” (лат. *femina* – жінка, самка, тут – жіночність). Вони позначають відмінні психологічні характеристики, історично сформовані особливостями культури певного суспільства. Маскуліність розглядають як сукупність фізичних якостей, моральних норм і поведінкових особливостей, властивих будь-якому чоловікові від народження. Так, масукліність асоціюється з активністю, незалежністю, самовпевненістю тощо. Фемінність – це характеристики пов’язані з жіночою статтю, що охоплюють: пасивність, м’якість, лагідність, чуйність, емоційність тощо, а також характерні форми поведінки в кожному конкретному суспільстві. Вищий рівень споріднення рис маскуліності та фемінності, досягнутий однією особою, свідчить про її *андрогінність* (грец. *androgynos* – двостатевий). Вона означає індивідуальну здатність особи залежно від конкретних ситуативних умов діяти водночас по-жіночому і по-чоловічому. Поняття “андрогінність” з’явилося у літературі в 70-х роках. Американський психолог Сандра Бем була першою, хто розробив опитувальник з вимірювання андрогінності. Її дослідження показали, що майже третина дорослих людей мають високі показники одночасно фемінності й маскуліності. Також виявилось, що андрогінні люди є більш гнучкі і легше адаптуються до оточуючого середовища, ніж ті, чиї показники були зміненими в бік маскуліності. Вони можуть бути незалежними і сильними та водночас м’якими і добрими, в залежності від ситуації.

На відміну від андрогінного, маскуліний тип гендерної ролі приводить до негативних суспільних явищ. З досліджень українського соціолога Н. Лавриненко видно, що домінування “чоловічого” в культурі приводить до культу сили в суспільних відносинах. Принцип насильства, який властивий маскулінному світогляду, переноситься

на взаємовідносини людини і природи, батьків і дітей, жінок і чоловіків.

Сексизм (лат. *sexus* – стать) – дискримінація людей за ознакою статі.

Патріархат визначається як сімейна, соціальна, ідеологічна та політична система, в якій жінка та жіноче завжди підпорядковане чоловікові та чоловічому. Дана категорія є однією з найуживаніших у фемінізмі. На відміну від патріархату, *біархат* є формою суспільного устрою, за якого чоловіки та жінки мають рівне становище в суспільстві.

Провідними напрямками гендерних соціологічних досліджень є вивчення гендерної соціалізації та ідентичності, гендеру та стратифікації, визначення класової позиції жінок у сучасних суспільствах, патріархальних суспільних відносин, гендерних стереотипів, гендерної атрибутики як питань і явищ, що відображають зміни в сучасному суспільстві.

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння гендерних (соціостатевих) ролей і відтворення типів поведінки, очікуваних суспільством від чоловіків та жінок. Загалом гендерна соціалізація проявляється як тенденція з дитинства готувати хлопчиків і дівчаток до різного суспільного ставлення та можливостей, що, в свою чергу надасть їм у майбутньому різні ступені суспільного впливу та влади, залежно від статі.

Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою та гендерною ідентичністю особистості. Усвідомлення своєї належності до певної статі та готовність дотримуватись відповідних суспільних гендерних норм називається *гендерною ідентичністю*. Остання є одним з вирішальних чинників у становленні соціальних відносин.

Гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості – це складні і різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям, і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку, гармонійності стосунків особистості із соціальним світом.

Значно впливають на гендерну соціалізацію гендерні стереотипи.

Гендерні стереотипи – узагальненні уявлення, що сформувалися в культурі по відношенню до поведінки чоловіка і жінки.

У суспільній свідомості стереотипи функціонують як стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру відповідно до понять “чоловіче” та “жіноче”.

Погляди на гендерні стереотипи філософи, психологи трактували відповідно до своєї епохи. Платон перший помітив різницю між жінкою і чоловіком відносно їх соціальної ролі в суспільстві. Він також вважав, що жінка у всьому безпорадніша ніж чоловік. Більшість мислителів трактували чоловічі відмінності як зачин, початок чогось, а жіночі відносили до відтворюючого елементу.

Наукове вивчення гендерних стереотипів почалося в середині 50-х років XX ст., коли американські соціологи Мак Кі та Шерріфс визначили типово чоловічий та типово жіночий образи. Так, типово чоловічий образ – це риси, пов’язані з компетентністю, раціональними здібностями, активністю і результативністю. Жіночий образ характеризують соціальні і комунікативні навички, теплота, емоційна підтримка.

Стереотипи дуже повільно змінюються, але така тенденція у сучасних суспільствах існує. Наприклад, змінюється ідеал “істинної жіночності”, якому в XIX ст. були властиві шляхетність, покірливість, відданість чоловікові. Водночас у жіночій свідомості з’явилися нові риси: інтелектуальність, енергійність, підприємливість. Стереотипи маскуліності також зазнають певних змін. Традиційна маскуліність на передній план висувала фізичну силу, нестриманість у вияві почуттів. Сучасна маскуліність віддає перевагу інтелекту, а не фізичній силі, вимагає виявлення ніжності, такту, стриманості. Отже, можна сказати, що маскуліність на рівні буденної свідомості ототожнюється з активністю, а фемінність з пасивністю та репродуктивністю.

Стереотипи створюються суспільством штучно, формуючись протягом багатьох років, важко піддаються коригуванню або ліквідації, обмежують свободу, прийняття рішень у різних сферах життєдіяльності. Вони діють як соціальні очікування та відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативною, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. В сучасному суспільстві ці санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат – людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні

рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки.

Крім питань гендерної соціалізації та гендерних стереотипів, суттєвим є питання гендеру та стратифікації, гендеру та класу. Зумовлено це тим, що сучасний вимір соціального становища родини, жінки заснований на соціальному становищі її чоловіка, відповідно визначається її класова позиція. Але на стратифікаційні процеси впливають і такі чинники, як гендер, етнічне походження, віросповідання.

Сьогодні ми живемо в часи швидких змін. Звісно ж змінюються і взаємовідносини між чоловіками та жінками в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Утвердження гендерної рівності – важливий напрямок в Україні за останні роки. Це питання проходить крізь всі проблеми сьогодення і є актуальним в житті кожного з нас. На суспільному рівні декларовані права та можливості особистості, незалежно від статі, реально не дотримуються, упереджене ставлення й гендерна дискримінація продовжують відтворюватися, жінки та чоловіки як соціальні спільноти загалом мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, ресурсів, привілеїв, престижу, влади. Інтеграція української держави у світове співтовариство вимагає переосмислення місця і ролі жінок у суспільстві, їх рівноправну участь у всіх сферах життєдіяльності, і, зокрема, в політиці і державотворенні. Однак, сучасне становище чоловіків і жінок у суспільстві, зміст і суть гендерних стереотипів, поширених серед населення, офіційна гендерна політика дають підстави вважати, що станеться це не скоро. Підґрунтям для такого висновку є стан гендерних відносин в економічній, соціальній, правовій та політичній сферах українського суспільства, а також стан громадської свідомості, де досі успішно відтворюється низка глибоко вкорінених гендерних стереотипів.

Кожна держава, орієнтована на утвердження себе як демократичної, соціальної та правової, для забезпечення рівних прав і можливостей виробляє гендерну політику. *Державна гендерна політика* – це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного не впровадження такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві.

Основними елементами державної гендерної політики є:

- політика щодо жінок, забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи;
- політика щодо чоловіків, формування у них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою;
- державно-правове регулювання гендерних відносин;
- сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Оскільки в системі відносин статей найдискримінованішими в суспільстві є жінки, то в структурі державної гендерної політики цій статі приділяється особлива увага. Державна політика щодо жінок – складова соціальної політики, спрямований на подолання гендерної нерівності в становищі жінок для забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками через гарантування можливостей їх рівноправного розвитку.

Питання до теми

1. У чому специфіка гендерного підходу до аналізу соціальних процесів у суспільстві?
2. Розкрийте зміст ключових понять і термінів, якими оперує гендерна соціологія.
3. Проаналізуйте співвідношення понять “стать” і “гендер”.
4. Опишіть фемінні та маскулінні тенденції сучасного суспільства.
5. Розкрийте особливості гендерної соціалізації у дитячому віці.
6. Як впливають загальноприйняті стереотипи на формування гендерних ролей?
7. Розкрийте основні напрямки сучасної гендерної політики.
8. Назвіть шляхи поліпшення гендерної політики.
9. Чи існує гендерна дискримінація в українському суспільстві?
10. Чи можлива рівність статей?
11. Охарактеризуйте основні теоретичні напрямки сучасного фемінізму.
12. Чи потрібен фемінізм в Україні?

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Гендер як наука та навчальна дисципліна.
2. Роль гендерних стереотипів у житті людини.
3. Сучасні стереотипи маскулінності та фемінності у молоді.
4. Історія феміністської думки в Україні.
5. Гендерні аспекти зайнятості і безробіття.
6. Зміна структури гендерних ролей в сучасній сім'ї.
7. Правові аспекти гендеру.

Завдання 1.

Проаналізуйте наступні тексти

Елітайн Джін Бетке.

Громадський чоловік приватна жінка. – К., 2002. – С.165-172.

“За Гегелем людина є вищою та найцільнішою формою природного буття.

Подаючи жінок як представниць природи, а чоловіків як представників розуму, Гегель намагається через шлюб і стосунки між жінками й чоловіками знайти зв'язок між сферою природи та духу. Він розглядає ці сфери як цілком різні й неоднаково структуровані. Сфера духу – це сфера розвитку, в якому елементи взаємозалежні і взаємодіють. Простіші явища, що належать до сфери природи, стають зрозумілими через прояви складніших явищ, які існують у сфері духу...

Для Гегеля життя чоловіка пов'язане з державою, наукою, роботою в зовнішньому світі.

Виділяючи себе від родинної єдності, чоловік об'єктивує зовнішній світ і захищає його через діяльність і свободу. Гегель зазначає, що жінки не є індивідами, принаймні не тією мірою, що чоловіки.... Гегель не лише наділяє жінок інтуїтивністю, емоційністю, а чоловіків – універсальністю, здатністю до концептуального мислення, “владністю та дієвістю”, але й вбачає в чоловікові риси, які визначають людину як вид взагалі.

... Люди стають дедалі вільнішими, все більше усвідомлюють свободу в результаті здатності втягувати те, що знаходиться поза ними, в сферу свого впливу, переходячи від природного детермінізму до самодетремінації. Проте до цього виявляються здатними лише чоловіки, через свою здатність виходити в світ, змінювати себе й визначати зовнішнє як предмет свого впливу. Жінки, як уособлення

статичного рослинного життя, залишаються зв'язаними путами природи, нездатними контролювати навіть власні потреби... Саме це ув'язнення відіграє вирішальну роль у збереженні статичності й непридатності жінок до публічного життя. Обмежуючи жінок і вилучаючи їх із соціального життя, політики, історії та свободи, Гегель залишає зміни й розвиток, самовдосконалення та славу для чоловіків.

... Жінки також не мають ніякої користі від освіти. Остання, на його думку, полягає не лише в оволодінні численними ідеями та фактами, але й гнучкості та швидкості розуму, здатності переходити від однієї ідеї до іншої, схоплювати комплексні та загальні відношення. Теоретична освіта, через яку індивід виробляє здатність висловлювати свої думки, вимагає також повноцінної участі в правових і політичних процесах, а тому також відкидається щодо жінок”...

Запитання для роздумів

- 1. Чим пояснює Гегель складність чоловічої природи над жіночою? Чи погоджуєтесь Ви з його думкою?*
- 2. Які риси маскулінності й фемінності виділяє Гегель?*
- 3. На думку Гегеля, які ролі мають виконувати чоловіки та жінки у суспільстві?*

Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К., 2004. – С. 134-143.

“Статева ідентичність пов’язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статтями. Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично. Коли ми говоримо, що народилася дитина, ми обов’язково наголошуємо, що народився хлопчик чи дівчинка. Ці слова є першою інформацією про себе, яку дитина отримує від народження і протягом усього свого життя.

...Треба розрізнити поняття “статева ідентичність” та “гендерна ідентичність”. Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто

сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі. Людина може мати певну чітко визначену статеву ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки.

...Гендерна соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків та жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків, вихователів: “Це не гарно, це не личить дівчинці (хлопчикові)”; “Не плач, хлопчики не плачуть!”; “Не бийся, дівчатка так не поведуться!” З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов’язує це з цілою низкою ознак: з одягом правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них).

Ці суспільні моделі існують не просто як складна система поглядів на норми гендерно-рольової поведінки. Вони діють як соціальні очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими, проте в сучасному суспільстві подібні санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат – людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки. Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію...”

Запитання для роздумів

- 1. У чому полягає відмінність гендерної ідентичності від статевої ідентичності?*
- 2. Чи можете Ви чітко розмежувати жіночі та чоловічі гендерні ролі?*
- 3. Яку роль у формуванні гендерної ролі відіграють загальноприйняті стереотипи? Наведіть їх приклади.*
- 4. Які гендерно-рольові конфлікти Вам відомі?*

Завдання 2.

Наведіть приклади: виключно чоловічих соціальних інститутів нашого суспільства, переважно чоловічих соціальних інститутів, сфер відносної рівноваги статей, сфер з перевагою жінок.

Завдання 3.

Чому жінці важче зробити кар'єру? Опишіть думки і переконання, які існують в суспільстві і у роботодавців відносно можливостей професійного росту чоловіків і жінок.

Завдання 4.

Доповніть наступну таблицю

Основні теоретичні напрями сучасного фемінізму

Напрямок фемінізму	Основні доктрини
<i>Ліберальний</i>	Викриття дискримінаційних форм щодо жінки з подальшим розв'язанням цієї проблеми за допомогою державних реформ.
<i>Марксистський</i>	
<i>Радикальний</i>	
<i>Соціалістичний</i>	

Завдання 5.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Хто вперше ввів термін "гендер" у соціологію:
 - а) О. Коллонтай;
 - б) Р. Столлер;
 - в) К. Міллер.
2. Предметом гендерних досліджень є:
 - а) суто жіночі проблеми;
 - б) проблеми стосунків жінок і чоловіків;
 - в) ролі, норми, цінності, риси характеру, які приписує суспільство чоловікам та жінкам через системи соціалізації, розподілу праці, культурні символи і цінності.
3. Ідеологія і практика дискримінації людей за ознаками статі називається:
 - а) патріархат;
 - б) фемінізм;
 - в) сексизм.

4. Процес засвоєння гендерних ролей і відтворення типів поведінки, очікуваних суспільством від чоловіків та жінок – це:
 - а) гендерна ідентичність;
 - б) гендерна соціалізація;
 - в) гендерна стратифікація.
5. Сформовані в культурі узагальненні уявлення про те, як в дійсності себе поведуть чоловіки та жінки – це:
 - а) гендерні ролі;
 - б) гендерні норми;
 - в) гендерні стереотипи.
6. Що означає бути жінкою чи чоловіком в суспільстві?
 - а) виконувати ті чи інші приписані гендерні ролі;
 - б) володіти певними анатомічними властивостями.
7. Гендерна рівність чоловіків та жінок – це:
 - а) тотожність їхніх ознак та характеристик;
 - б) можливість володіння рівними частками соціальної влади, а також рівний доступ до суспільних ресурсів.

Рекомендована література

1. *Абетка прав працюючих жінок та гендерної рівності /МОП/ В. Литвин, Л. Костриця, С. Литвин (пер. з англ.). – Женева, 2000.*
2. *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / ред. Л. Гентош. – Львів, 2003.*
3. *Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К., 2002.*
4. *Гендер і державна політика / Упоряд. П. Рекнін, - К., 2004.*
5. *Гендерний розвиток у суспільстві: Конспект лекцій / Відп. ред. К. Левківський. – К., 2005.*
6. *Горностаї П. Ресурси женственности и мужественности // Журнал практического психолога. – 2003. – № 6.*
7. *Іващенко О. Участь жінок у суспільно-політичній сфері України // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб. наукових статей. – Харків, 1997.*
8. *Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера // Социологический журнал. – 1999. – № 6.*
9. *Лавриненко Н. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). – К., 1999.*

10. Мельник Т. *Жінки та чоловіки в політичних партіях України // Гендерний аналіз українського суспільства.* – К., 1999.
11. *Основи теорії гендеру: Навчальний посібник.* – К., 2004.
12. *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. Городяненка.* – К., 2008.

Відповіді до 5 завдання

1. (б); 2. (в); 3. (в); 4. (б); 5. (в); 6. (а); 7. (б).

Тема. Соціологія конфлікту

План

1. Сутність конфлікту.
2. Структура, функції, причини та механізм соціального конфлікту.
3. Типологія конфліктів.
4. Методи вирішення конфліктів.

Історія людської цивілізації насичена різними конфліктами. Одні конфлікти охоплювали цілі континенти, десятки країн і народів, інші – великі і малі соціальні спільноти, треті відбувались між окремими людьми. З найдавніших часів люди намагались вирішувати протиріччя і мріяли про безконфліктне суспільство. Виникнення держави також можна розглядати як прагнення створити універсальний механізм для попередження і вирішення конфліктів. В найдавніших законах хетського царя Хаммурапі містяться десятки способів вирішення конфліктних ситуацій. За легендою, цар Соломон прославився своєю мудрістю та вмінням уникати й вирішувати конфлікти.

Протягом століть найкращі науковці, мислителі створювали теоретичні моделі безконфліктного суспільства, а інколи намагались втілити їх в життя. Однак, всі ці спроби закінчувались невдало і породжували ще більш жорстокі конфлікти.

Сьогодні конфлікти – повсякденна реальність. Вони охоплюють всі сфери життєдіяльності людей, всю сукупність соціальних відносин, соціальних взаємин.

Соціальний конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – крайній випадок загострення соціальних протиріч, який виражається в

зіткненні різних соціальних спільнот, обумовленому протилежністю чи суттєвою відмінністю їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку.

Як соціальне явище конфлікт був вперше розглянутий А. Смітом, який вважав його основою поділу суспільства на класи та економічної боротьби між ними. Фундаторами власне соціологічної теорії конфлікту вважають К. Маркса, М. Вебера та Г. Зіммеля.

Сам термін “соціальний конфлікт” вперше ввів до наукового обігу німецький соціолог Г. Зіммель, який вважав конфлікт універсальним явищем, а безконфліктне суспільство недієздатним. Тобто він говорив, що конфлікт може стати засобом розвитку суспільства.

Увагу конфлікту приділяли і представники структурного функціоналізму. Зокрема, Т. Парсонс трактував конфлікт як соціальну аномалію, фактор, що дезорганізовує та дестабілізує життя. На його думку, головне завдання суспільства полягає в попередженні конфліктів.

Американський соціолог Л. Козер у праці “Функції соціального конфлікту” обґрунтував ідею позитивної функції соціального конфлікту. Він вважав його своєрідним клапаном, з допомогою якого суспільство пристосовується до нових умов життя. Всі соціальні конфлікти він поділив на позитивні, тобто ті, які ведуть до розвитку соціальної системи, та негативні, що загрожують існуванню соціальної системи. Л. Козеру також належить найпоширеніше у світовій соціології трактування конфлікту як боротьби за цінності й претензії на певний статус, владу й ресурси.

Німецький соціолог Р. Дарендорф розглядав конфлікт всюдисущим, оскільки кожне суспільство спирається на примушування одних його елементів іншими. Конфлікти спричиняють нерівність соціальних позицій та відмінність інтересів людей.

Американський соціолог К.-Е. Боулдінг у своїй праці “Конфлікт та захист: загальна теорія” стверджував, що конфлікт є невід’ємним елементом суспільного життя, певним різновидом соціальної взаємодії, а сучасні суспільства здатні вивчати і регулювати його.

Можна виділити наступні атрибути конфлікту:

1 – сутичка (боротьба, несумісність, розбіжність) момент протистояння несумісних, суперечливих позицій, інтересів, тенденцій;

2 – наявність полярних начал (ліве і праве, добро і зло), що означає одночасно і взаємопов'язаність, і взаємопротилежність;

3 – наявність суб'єктів як носіїв полярних позицій у сутичці;

4 – активність суб'єктів спрямована на подолання суперечності;

5 – суб'єкти не допомагають одне одному, а стоять на перешкоді або блокують реалізацію інтересів одне одного.

Отже, соціальний конфлікт включає ряд основних складових: учасників (суб'єктів) конфлікту, причини конфлікту, об'єкт і предмет, певну конфліктну ситуацію.

Суб'єктами конфлікту можуть бути окремі індивіди, різні соціальні групи, класи, нації, держави.

Об'єктом конфлікту завжди є дефіцитний ресурс. Це, наприклад, одне директорське крісло, на яке претендують декілька кандидатів.

Предметом конфлікту є об'єктивно існуюча або уявна проблема, яка виступає причиною суперечки між суб'єктами. Власне кажучи, це і є протиріччя, заради вирішення якого і починається боротьба.

Причини конфлікту можуть бути як об'єктивними і суб'єктивними: наявність соціальної нерівності, різноспрямованість ідеологічних засад, соціально-психологічні та морально-етичні причини.

Значимість конфлікту для суспільства найкраще розкривається через функції, які він виконує у суспільстві. Серед основних можна назвати сигнальну, інформаційну, диференціюючу і динамічну функції. Як бачимо, із самої назви, сигнальна функція "сигналізує" про певний стан суспільства. Якщо є конфлікт, значить є певна проблема, яка потребує негайного вирішення.

Близькою за своєю суттю до сигнальної є інформаційна функція. Інформаційна функція значно ширша за просту констатацію неблагополуччя. Конфлікт завжди викликаний певними об'єктивними причинами. Вивчення цих причин допомагає краще пізнати суть соціальних процесів у суспільстві. Оскільки конфлікт завжди є крайнім загостренням соціальних протиріч, його детальне вивчення допомагає більш чітко виявити потреби, інтереси, прагнення, причини невдоволення супротивних сторін.

Основне завдання диференціюючої функції – у структуризації суспільства чи соціальних груп. Кожен конфлікт сприяє чіткому

розмежуванню ворогуючих сторін. Соціальна спільнота розпадається на дві чітко окреслені групи, які втягують у свою орбіту і тих, хто волів би залишитись осторонь.

Динамічна функція соціального конфлікту вперше була детально розроблена в марксизмі. Конфлікт – рушій суспільного прогресу.

Процес розвитку соціального конфлікту містить декілька стадій:

1 – передконфліктна ситуація. На цій стадії формуються передумови для конфлікту. Це є зростання напруги між потенційними суб'єктами конфлікту, що викликана певними суперечностями. Однак протиріччя не завжди переростають у конфлікт. Лише ті протиріччя, які усвідомлюються потенційними суб'єктами конфлікту як несумісні, ведуть до загострення соціальної напруги. Причини виникнення соціальної напруги можуть бути різними (реальний придушення інтересів, потреб і цінностей людей; невірна або викривлена інформація про певні факти, події). Передконфліктну стадію можна умовно розділити на три фази розвитку, для яких є характерними наступні особливості у взаємодії сторін:

- виникнення протиріччя з приводу певного спірного об'єкту; зростання недовіри та соціальної напруги, пред'явлення претензій, зменшення контактів і накопичення образ;

- прагнення показати правомірність своїх вимог та звинувачень противника в небажанні вирішити спірні питання “справедливими” методами;

- руйнування структур взаємодії; перехід від взаємних звинувачень до погроз, зростання агресивності.

Таким чином конфліктна ситуація поступово трансформується у відкритий конфлікт. Але сама по собі вона може існувати довго і не переростати в конфлікт. Для того, щоб конфлікт став реальним, необхідний інцидент.

2 – інцидент – формальний привід для початку конфлікту. Наприклад, вбивство в м. Сараєво наступника австро-угорського престолу Франца Фердинанда групою боснійських терористів 28 серпня 1914 р. стало формальною причиною для початку Першої Світової війни. Інцидент може відбутись випадково, а може бути спровокований суб'єктами конфлікту. Інколи конфлікт може закінчуватись саме на цій стадії. Це буває тоді, коли конфліктанти вирішують свої непорозуміння.

3 – ескалація. Виявляє себе в тому, що конфлікт реалізується в окремих актах – діях та протидіях конфліктуючих сторін.

4 – кульмінація. Це крайня точка ескалації, коли напруга виражається у вибуховому акті.

5 – завершення конфлікту відбувається за допомогою насильства, примирення, розриву. Способи завершення конфлікту направлені в основному на зміну самої конфліктної ситуації, або шляхом впливу на учасників, або шляхом зміни характеристики об'єкту конфлікту, або іншими способами. Це, зокрема, можуть бути такі: усунення об'єкту конфлікту; заміна одного об'єкту іншим; усунення однієї сторони учасників конфлікту; зміна позицій однієї зі сторін; недопущення безпосередньої або опосередкованої взаємодії учасників.

6 – післяконфліктна ситуація.

Існують різноманітні класифікації соціальних конфліктів:

- за формами прояву виділяють соціально-економічні, етнічні, міжнаціональні, політичні, ідеологічні, релігійні, сімейні, військові, юридичні, побутові.

- За принципом доцільності-недоцільності – неминучі, необхідні, вимушені, функціонально невимушені.

- За принципом динаміки – стихійні, заплановані, спровоковані, ініціативні, короткочасні, тривалі, затяжні, керовані, некеровані, ті, що спонтанно припиняються; припиняються під дією засобів, віднайдених протиборствующими сторонами; вирішуються за втручання зовнішніх сил.

- За складом конфліктуючих сторін – внутріособистісні, міжособистісні та групові, міжгрупові, конфлікти в організаціях.

- За масштабом виділяють мікро-, макро-, мегаконфлікти.

- За гостротою проявлення – мирні і збройні, явні і скриті.

- За особливостями протікання – прості (бойкот, саботаж, переслідування, вербальна та фізична агресія) та складні (суспільний протест, бунт, соціальна революція, війна).

При всій різноманітності критеріїв класифікації соціальних конфліктів кожен з них відіграє важливу роль у вивченні причин, значення, наслідків конфліктів для функціонування і розвитку суспільства.

Конфліктологи розглядають такі способи розв'язання конфліктів: компроміс, співробітництво, домінування, пристосування,

згода, втеча. При цьому вони пропонують дотримуватись правил безконфліктної поведінки. Суть їх в наступному:

- прагнути адекватно оцінити власну поведінку у конфліктній ситуації, уникати упередженості в оцінці дій опонентів;
- спробувати оцінити ситуацію з позицій протилежної сторони, зрозуміти точку зору опонента;
- уникати звинувачень на адресу опонента, що може спровокувати включення психологічних механізмів захисту і потік звинувачень на вашу адресу;
- контролювати свої емоції та закликати протилежну сторону діяти аналогічно;
- спонукати свого опонента до відкритого обговорення спірних питань, спільного розв'язання конфліктної ситуації;
- перевіряти об'єктивність інформації, пов'язаної з предметом конфлікту, діями опонентів та своїми власними.

Психологи вважають, що уникнути конфлікту можна також і шляхом уникання взаємодії з так званими конфліктними людьми, при цьому виділяють різні їх типи. Ось деякі з них:

- 1) агресивні – зачіпають інших і дратуються самі, якщо їх не слухають;
- 2) ябди – завжди на щось скаржаться, однак самі ні чого не роблять для вирішення проблеми;
- 3) мовчуни – ніхто не знає про те, що вони думають насправді;
- 4) покірні – зі всіма погоджуються і обіцяють підтримку, але слова не дотримують;
- 5) вічні песимісти – завжди у всьому бачать невдачі, вважають, що нічого не вийде;
- 6) всезнайки – розумніші за всіх;
- 7) нерішучі – затягують з прийняттям рішення, бо бояться помилитись;
- 8) максималісти – хочуть щось прямо зараз, навіть якщо у цьому не має потреби;
- 9) невинні брехуни – вводять інших в оману.

Отже, соціальні конфлікти виникають у всіх сферах суспільного життя, спричиняють значний вплив на їх функціонування і розвиток. Тому закономірно виникає питання: все-таки, конфлікт – це добре чи погано? Яка його соціальна функція – позитивна чи негативна?

Частина соціологів вважає, що позитивна, інша частина – негативна.

Якщо спробувати оцінити соціальний конфлікт об'єктивно і неупереджено, то можна сказати, що він ніколи не буває виключно позитивним, чи виключно негативним. Конфлікт є позитивним моментом соціального розвитку, коли він сприяє суспільному прогресу. Однак кожний конфлікт завжди приводить до матеріальних і моральних витрат.

Питання до теми

1. Розкрийте соціальну природу та сутність соціального конфлікту.
2. Охарактеризуйте позитивні та негативні функції конфлікту в суспільстві.
3. Вкажіть основні причини соціальних конфліктів.
4. Охарактеризуйте основні стадії розвитку конфлікту.
5. Здійсніть класифікацію соціальних конфліктів за основними їх характеристиками.
6. Які способи вирішення конфліктів Ви знаєте?
7. У чому полягає специфіка соціологічного підходу у конфліктології?
8. Чи можна вважати сучасне українське суспільство конфліктним?

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Розвиток соціології конфлікту в Україні.
2. Управління соціальними конфліктами.
3. Конфлікти у молодіжному середовищі.
4. Шляхи та способи подолання міжособистісних конфліктів.
5. Роль медіаторів у вирішенні конфліктів.
6. Конфлікти у перехідних суспільствах та шляхи їх подолання.
7. Конфлікти в трудових колективах.
8. Тероризм – нова загроза існування людства.
9. Особливості міжетнічних конфліктів та способи їх подолання.

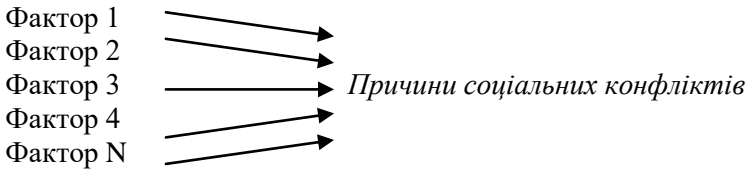
Завдання 1.

Р. Дарендорф у праці “Соціальний конфлікт в індустріальному суспільстві” пише: “Соціальний конфлікт – результат спротиву існуючим у будь-якому суспільстві відносинам панування і підкорення. Придушення соціального конфлікту веде до його загострення, а “раціональна регуляція” – до “контрольованої еволюції”. Хоча причини соціальних конфліктів в принципі усунути неможливо.”

Чи погоджуєтесь Ви з висновками вченого?

Завдання 2.

Заповніть схему

Завдання 3.

Співставте стадії розвитку конфлікту з їх характеристикою:

- формування внутрішніх та зовнішніх передумов для виникнення конфлікту;
- безпосереднє зіткнення конфліктуючих сторін, що спричиняє зав'язування конфлікту;
- наростання ступеня напруги у відносинах конфліктуючих сторін;
- найвища точка ескалації, коли напруга переходить у гостру, відкриту форму;
- вихід із конфлікту шляхом застосування співробітництва, компромісу або втечі;
- сукупність об'єктивних та суб'єктивних наслідків розв'язання конфлікту, що визначають його конструктивний або деструктивний характер.

- Інцидент.
- Кульмінація.
- Передконфліктна ситуація.
- Ескалація.

5. Післяконфліктна стадія.
6. Завершення конфлікту.

Завдання 4.

Які з наведених нижче понять належать до статичних, які – до динамічних показників соціальних конфліктів: конфліктна ситуація, суб'єкти конфлікту, інцидент, ескалація конфлікту, предмет конфлікту, відносини між учасниками конфлікту, кульмінація конфлікту, соціальне середовище конфлікту, завершення конфлікту.

Завдання 5.

Заповніть таблиці

Функції конфлікту

Позитивні	Негативні

Види конфліктів

Критерії типології	Типи конфліктів

Завдання 6.

Розв'яжіть наступні формули способів вирішення конфлікту в залежності від обраних стратегій сторін, де

- A – стратегія першої сторони;
- B – стратегія другої сторони;
- C – стратегія вирішення конфлікту.

Наприклад, Суперництво (A) + поступка (B) = поступка (C)

1. $A + B =$ компроміс.
2. $A + B =$ компроміс (асиметричний).
3. $A + B =$ Співробітництво.

Завдання 7.

Уявіть ситуацію, в якій чоловік та дружина вирішують проблему, де провести відпустку. При тому їхні позиції з цього питання явно розійшлися: чоловік пропонує поїхати до родичів на село, а дружина має бажання провести відпустку за кордоном.

Визначте, що може бути спільного в їхніх інтересах. Розробіть можливі варіанти компромісного вирішення проблеми.

Завдання 8.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Соціальний конфлікт – це:
 - а) збройне зіткнення;
 - б) сутичка інтересів різних соціальних груп;
 - в) відсутність взаємопорозуміння.
2. Термін “соціологія конфлікту” у науковий оббіг ввів:
 - а) Г. Зіммель;
 - б) К. Маркс;
 - в) Р. Дарендорф.
3. Інцидент, ескалація конфлікту – є елементами такої стадії розвитку конфлікту:
 - а) конфліктної ситуації;
 - б) конфліктної взаємодії;
 - в) завершення конфлікту.
4. Цей метод розв’язання конфлікту дозволяє виграти час, мобілізувати ресурси, об’єктивно оцінити ситуацію, скорегувати свої цілі, однак не усуває причини, а, отже, - і ймовірності виникнення конфлікту у майбутньому. Про який метод розв’язання конфлікту йдеться?
 - а) метод переговорів;
 - б) метод використання посередництва;
 - в) метод уникнення конфлікту.
5. Конструктивне розв’язання проблеми конфлікту на основі взаємного коригування його суб’єктами своїх цілей, позицій, узгодження інтересів. Це стратегія:
 - а) компромісу;

- б) співробітництва;
 - в) домінування.
6. Глобальні, регіональні, локальні конфлікти – це типологія конфліктів за:
- а) мотивацією;
 - б) наслідками;
 - в) масштабами.
7. За способом розв’язання конфлікти поділяють на:
- а) насильницькі;
 - б) відкриті;
 - в) політичні.
8. За наслідками конфлікти поділяють на:
- а) прості;
 - б) глобальні;
 - в) конструктивні.

Завдання 9.

Кросворд

1										
	2									
		3								
	4									
	5									
6										
	7									
8										
9										
		10								

1. Крайня точка ескалації.
2. Стратегія виходу з конфлікту, що базується на взаємних поступках.
3. Формальний привід для початку конфлікту.
4. Сутичка інтересів різних соціальних груп.
5. Американський соціолог, автор праці “Конфлікт та захист: загальна теорія”.
6. Позитивна функція конфлікту.
7. Форма бунту.
8. Зменшення інтенсивності конфліктної взаємодії.

9. Стратегія виходу із конфлікту.

10. Атрибут конфлікту, що означає боротьбу, несумісність, розбіжність.

Рекомендована література

1. Бурлачук В. *Життєвий світ і структура конфлікту* // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 1998 – № 4-5.
2. Гіденс Е. *Соціологія.* – К., 1999.
3. Гірник А. *Основи конфліктології.* – К., 2001.
4. Добреньков В., Кравченко А. *Соціологія.* – М., Т. 2. – 2000.
5. Зайцев А. *Социальный конфликт.* – М., 2000.
6. Здравомыслов А. *Социология конфликта.* – М., 1995.
7. Кравченко А. *Общая социология.* – М., 2002.
8. Лукашевич М. *Спеціальні та галузеві соціологічні теорії.* – К., 1999.
9. Рубин Дж., Пруйт Д. *Социальный конфликт: эскалация, тупик, разрешение.* – СПб, 2003.
10. *Соціологія: короткий енциклопедичний словник.*/ Під заг. ред. В. Воловича. – К., 1998.
11. *Соціологія: Підручник* / Н. Осипова та ін. – К., 2003.
12. Янцупов А., Шипилов А. *Конфликтология.* – М., 2000.

Відповіді до 6 завдання

1. А – компроміс. В – компроміс. 2. А – компроміс. В – поступка. 3. А – суперництво. В – суперництво.

Відповіді до 8 завдання

1. (б); 2. (а); 3. (б); 4. (в); 5. (б); 6. (в); 7. (а); 8. (в).

Відповіді до кросворда

1. Кульмінація. 2. Компроміс. 3. Інцидент. 4. Конфлікт. 5. Боулдінг. 6. Інноваційна. 7. Повстання. 8. Деескалація. 9. Домінування. 10. Сутичка.

Тема. Соціологія політики

План

1. Поняття, об'єкт та предмет соціології політики.
2. Місце та роль політичної сфери в суспільстві.
3. Сучасні політичні процеси в Україні.

Соціологія політики – галузь соціологічного знання, яка вивчає соціальні механізми влади та їх вплив у суспільстві, закономірності впливу соціальних спільнот, інститутів на політичний порядок, соціальні засади політичних та державних інститутів, стан, тенденції, напрямки функціонування політичної свідомості, політичної поведінки в соціальному середовищі.

Об'єктом соціології політики є політична сфера. Специфіка соціології політики щодо політичної сфери виявляється в дослідженні її з соціологічних засад. Її проблематика – це передусім відносини між політикою та суспільством; соціальними і політичними інститутами; соціальною і політичною поведінкою різних соціальних груп. Тобто якщо соціологія досліджує людину в соціальному середовищі, то соціологія політики аналізує політичне життя з точки зору людини як суб'єкта суспільства.

Історію становлення соціології політики поділяють на три періоди: передісторія соціології політики (до середини XIX ст.), класичний етап розвитку соціології політики (2 пол. XIX ст. – 20-ті роки XX ст.), сучасний етап.

Поява соціології політики як самостійної галузі знання пов'язана з діяльністю німецького соціолога М. Вебера, який одним з перших здійснив соціальний аналіз влади, владних відносин, дав класифікацію типів держави в суспільстві. На відміну від К. Маркса, він визнавав пріоритетною не економіку, а владу, вважаючи її основним чинником, що створює групу.

З того часу проблеми політики загалом і соціології політики досліджували на різних рівнях теоретичного знання і під різними кутами зору багато вчених: проблему еліт – італійські соціологи В. Парето, Г. Моска, політичних партій – Р. Міхельс, груп тиску і лобізму – А. Бентлі, Д. Трумен, пропаганди і масових комунікацій – Г. Лассвел. Предметом соціології політики стали проблеми конфліктів, громадських організацій і рухів, входження громадян у політичне життя, а також політична культура і політичне лідерство.

Сучасні українські соціологи (Є. Головаха, С. Макеєв, В. Танчер) зосередили увагу на владних відносинах, особливостях суб'єктів влади, проблемах співучасті людей у політичному і правовому житті.

Усі ці дослідження завжди виходять на проблеми влади, владних відносин, їх розвитку, функціонування в суспільстві, завдяки чому було сформовано проблемне поле соціології політики, основними елементами якого є:

1. Аналіз політичного процесу та його матеріальної основи. Йдеться про взаємодію політичних і неполітичних інститутів, їх відносини між собою, а також про норми погляди, світогляд. Основним компонентом системи політичної взаємодії є держава, її інститути, що забезпечують політичний порядок у суспільстві та його цілісність.

2. Соціологічний аналіз механізму влади, її типологія, функціонування; участь індивідів у здійсненні владних функцій.

3. Політична стратифікація (у контексті відносин держави і суспільства). Пояснити політичний порядок, описати політичні реалії суспільства можливо лише на підставі вивчення взаємодії соціальних груп і державних інститутів, механізмів соціальної мобільності й динаміки соціальних статусів, розподілу ресурсів та зон впливу. З точки зору політичної стратифікації важливими є параметри, які впливають на ставлення до влади. Для різних типів суспільств ці параметри можуть бути різноманітними, залежно від рівня розвитку демократичних інститутів у суспільстві, ступеня релігійності населення, його національно-етнічної структури, домінуючих тенденцій у політичному житті.

4. Політична поведінка. Соціологія політики вивчає всі види політичної поведінки людей, спрямовуючи свій пошук декількома напрямками:

а) дослідження рівня активності людей у конкретному соціальному середовищі під час певних політичних акцій та подій, наприклад, виборчої кампанії;

б) дослідження спрямованості політичної активності та політичних орієнтацій населення;

в) з'ясування причин і чинників, що формують певний тип політичної поведінки.

5. Соціологія політичної свідомості й політичної культури. Це найпоширеніший тип соціологічних досліджень, який висвітлює ставлення різних соціальних верств до об'єктів політики.

Функції політичної соціології:

1) визначення рівня політичної стабільності того чи іншого суспільства у той чи інший момент, виявлення умов, що спричиняють “функціональні розлади” політичної системи, їхніх соціальних, економічних, політичних причин;

2) розроблення шляхів, методів, способів забезпечення політичної злагоди різних соціальних груп, рухів, сил;

3) прогнозування можливих у тих чи інших регіонах, у ті чи інші періоди політичних змін, виявлення зон політичної напруженості та запобігання можливим конфліктам;

4) розроблення соціальних технологій запобігання кризовим ситуаціям у політичній сфері;

5) пошук шляхів виходу із соціально-політичних конфліктів, що виникли.

Отже, соціологія політики охоплює розгляд як теоретичних проблем, що вимагають глибокого наукового аналізу, так і практичних, для вирішення яких необхідні емпіричні дослідження. Одним з нових її напрямів є вивчення виборів, електоральної поведінки і політичної участі.

Електоральна соціологія – галузь соціологічної науки, яка займається вивченням політичної взаємодії суб'єктів суспільства шляхом аналізу механізмів їх політичної участі в житті соціуму, умов та особливостей об'єднання в політичні групи, політичної презентації інтересів у владній боротьбі.

Безпосереднім її завданням є дослідження мотивації поведінки виборців під час голосування, різноманітних чинників, які впливають на їх електоральні симпатії та антипатії. Вона відкриває неабиякі можливості щодо прогнозування, формування, управління настроями та уподобаннями виборців, вироблення та використання відповідних технологій.

Предмет електоральної соціології – електоральна поведінка виборців. Об'єкт – процес обрання представників законодавчої влади у демократичних суспільствах.

Електоральні опитування, як і вивчення виборчої поведінки різних суспільних груп та верств, з'явилися порівняно недавно. Спроби прогнозування виборчих результатів на основі опитування

пересічних громадян щодо їх політичних уподобань були започатковані у США у перші десятиліття ХХ ст. З 1935 р. у США регулярно стали публікувати результати досліджень громадської думки, який проводив Американський інститут громадської думки.

У 50-ті роки ХХ ст. дослідження електоральної поведінки цікавили не лише науковців. Уже кандидати на виборах та їх штаби почали послідовно звертатися до послуг професійних фірм, опитування яких сприяли оптимізації стратегії й тактики виборчої боротьби.

Одночасно розвивалися теоретичні концепції, що намагалися виробити цілісне бачення електоральної поведінки виборців. Першою вдалася до них чиказька школа досліджень політичної поведінки, представники якої поставили питання про вплив на результати виборчої боротьби агітації в ЗМІ. Було проведене масштабне дослідження, результати якого відіграли помітну роль у встановленні електоральної соціології. Саме у 30-50-ті роки сформувалися дві найбільші концепції вивчення виборчої активності громадян – соціологічна (класова, статусна) та соціально-психологічна. Поширеними є також теорії “раціонального вибору” та “політичного поля”.

Соціологічна концепція наголошує на безпосередній залежності виборчої поведінки електорату не від переваги політичних чи ідеологічних програм, платформ, а від належності виборців до певних великих соціальних груп (класових, етнічних, конфесійних, поселенських). На думку авторів цієї теорії (П. Лазерсфельд), голосування залишається не стільки вільним вибором конкретної особи, скільки демонстрацією зв'язку її з певною соціальною групою. Саме ці групи й забезпечують конкретній партії більш-менш стійку виборчу базу.

Соціально-психологічна концепція. Її прихильники стверджують, що симпатії до певних партій та ідеологій є не стільки свідомими виявами електоральної активності, скільки наслідками ранньої соціалізації індивіда (в сім'ї під впливом найближчого оточення).

Теорія “раціонального вибору” сформувалася наприкінці 50-х років унаслідок намагань осмислити тогочасні уявлення про особливості реалізації виборчої активності громадян. Згідно з нею кожен виборець голосує за партію, яка, на його думку, може бути найкориснішою для нього.

Теорія “політичного поля” пояснює електоральні уподобання виборців, особливості реалізації політичної влади у контексті відносин “домінування – підкореності”. Центральними у ній є поняття соціального простору та політичного поля.

Сфера політики є найважливішим структурним елементом суспільного життя, одним із головних регуляторів соціальних відносин, що пронизує все суспільство. Впливаючи на всі сторони суспільних відносин, формулюючи соціально-політичну обстановку, політичне життя виступає фактором соціального прогресу або застою.

Суттю політичного життя, її фактичним змістом виступають політичні відносини людей, тобто відносини людей, їх спільностей, організацій і об’єднань з приводу соціального управління і влади. Політичні відносини охоплюють не лише політичну але і всі інші сфери суспільства – економічну, соціальну, духовну. Політичне життя включає: політичні потреби та інтереси; політику; владу і владні відносини; політичну участь; політичну систему суспільства; політичний режим.

Найголовнішим елементом політичного життя є функціонування і розвиток політичних потреб та інтересів людей. Наприклад, потреба в громадських правах і свободах, на власну свободу і майно.

“Політика” з грецького “державні і суспільні справи”. Однак в реальному житті і науці поняття часто використовують в такому значенні: досягнення поставленої мети. В соціальному аспекті політика – це, по-перше, діяльність людей по управлінню людьми на здійснення тих або інших цілей. По-друге, політика – це прагнення до влади. По-третє, політика – це діяльність керівних структур по гармонізації інтересів різних людей.

З названих визначень випливають основні соціальні функції політики: керівництво людьми; реалізація за допомогою влади власних потреб та інтересів тих людей, які мають владу або прагнуть її здобути; гармонізація потреб та інтересів всіх соціальних груп суспільства.

В політичній соціології існує декілька різних визначень влади. Влада – це форма соціального впливу, коли суб’єкт влади (індивід, група, прошарок) здатний впливати на характер і діяльність поведінку людей. При цьому суб’єкт нав’язує свою волю об’єкту (масам, їх організаціям) і сприяє або примушує діяти насильними або не насильними засобами.

Влада може бути політичною і неполітичною. Неполітична ґрунтується виключно на авторитеті. Наприклад, батьківська влада в сім'ї, влада неформальних лідерів в колективі.

Політична влада – здатність проводити свою волю з допомогою прав і політичних норм, спираючись на спеціальний апарат примусу. Найвищою формою влади є влада державна, яка володіє монополією на видання законів, які є обов'язковими для всього населення, а їх дотримання забезпечується силовими структурами. Політична влада може бути легітимною і нелегітимною.

Необхідним компонентом політичного життя суспільства є політична участь громадян. Це означає наскільки людина втягнута в політико-владні відносини, в процес прийняття рішень і управління. Політична участь дозволяє виявити конкретну роль громадянина, окремих соціальних груп суспільства в політиці. Всі політичні дії, особливо в період виборчих кампаній, різних опитувань, референдумах розраховують на кожну людину.

З поняттям “політична участь” тісно пов'язане поняття “політична поведінка”. Політична поведінка виражає певні моральні позиції, норми, оцінки, є засобом самореалізації. Політична поведінка може бути активною і пасивною, організованою і стихійною, санкціонованою і несанкціонованою владою. На формування політичної поведінки впливає ряд факторів: тип політичного режиму або стан економіки, освіта, рівень прибутку людини.

У демократичному суспільстві існує багато форм громадянської залученості та політичної участі громадян у суспільних справах. У демократичному суспільстві не можна вимагати від громадян, щоб вони брали участь у політичному житті. Проте без активної участі громадян демократія починає слабнути. Форми політичної участі громадян можна розділити на три типи:

- індивідуальні дії (голосування, контакти з посадовими особами, робота на кандидата в депутати чи в партію, написання листів, петицій);
- колективні дії (мітинги, демонстрації, підписувань звернень);
- прями дії (несанкціоновані політичні страйки, бойкоти, пікети).

Розрізняють також конвенційні (законні) і неконвенційні (незаконні) типи політичної участі громадян.

Таким чином, в системі політичних відносин особистість виступає носієм політичних якостей, які витікають із соціально-

класової приналежності. Сьогодні збільшується роль особистості в політиці і не лише тих людей, хто приймає загальнодержавні рішення, але й пересічної людини.

Форми політичної участі особистості в політичному процесі залежить від об'єктивних умов. Політологи ділять їх на матеріальні, соціально-культурні і політико-правові. Для участі людини в політичній діяльності необхідно задовольнити її потреби в їжі, товарах першої необхідності. Дослідження зарубіжних політологів показують, що чим багатше суспільство, тим більше воно використовує демократичні форми в політичному житті. Рівень благополуччя здійснює значний вплив на політичні переконання. Сильний вплив на політичну свідомість і поведінку особистості здійснює її культурний рівень, освіта. Чим вищий рівень освіти людини, тим більше вона політично орієнтована.

Для того, щоб особистість була реальним агентом політичного життя вона має пройти політичну соціалізацію. Дане поняття має два аспекти. По-перше, воно означає процес політичного дозрівання індивіда, здобуття ним свого політичного "Я", розвиток власного погляду на політичний світ. По-друге, сприйняття від попередніх поколінь політичних поглядів, ідей, уявлень і норм.

Соціологи виділяють два періоди в політичній соціалізації особистості: 1 – роки дитинства і юнацтва; 2 – трудовий період. Другий період може охоплювати і після трудове життя людини. Характерно, що сьогодні сама активна частина електорату – пенсіонери.

Можна виділити такі типи політичної поведінки, що будуть характеризувати відносини особистості до політики:

1 тип особистісної поведінки – конформізм ("Як всі, так і я").

2 тип – людина політично індиферентна, тобто байдужа, відмежована від політики.

3 тип – політичні активісти.

Головним елементом політичного життя є його структура – політична система суспільства. В ній найбільш повно реалізуються політичні зв'язки людей. Основними її елементами є: політичні організації, політична свідомість, політична культура.

З поняттям "політична система" тісно пов'язаний структурний елемент політичного життя – політичний режим – це спосіб функціонування політичної системи. Виділяють демократичний, тоталітарний, авторитарний політичні режими.

У сучасному суспільстві засоби масової інформації (ЗМІ) перетворилися у могутній політичний інститут, без якого неможливо уявити функціонування публічної влади. Особливе значення мають електронні ЗМІ, насамперед – телебачення. Завдяки йому публічна політика отримала надзвичайно ефективний інструмент впливу на суспільство, що відкриває небачені раніше можливості формування політичних орієнтацій, а також маніпулювання громадською думкою. Тому значно зростає відповідальність ЗМІ перед суспільством. У період виборчих кампаній ЗМІ грають дуже велику роль у формуванні громадської думки щодо того чи іншого кандидата або партії, впливають на електоральну поведінку різних соціальних груп та верств населення. Пряма політична реклама є одним із головних тактичних засобів виборчої кампанії.

Для впливу на громадську думку та поведінку виборців політичні сили використовують будь-який інформаційний привід. Вони проводять акції, щоб опинитися в центрі уваги мас-медіа, і цим створюють собі непрямую рекламу. Для публічного політика в сучасному світі надзвичайно важливо бути постійно присутнім у ЗМІ. За допомогою PR-технологій створюється позитивний імідж політика, щоб виборці йому симпатизували. На пострадянському просторі часто як інформаційний привід для розкручування тієї чи іншої кампанії в ЗМІ використовують скандали.

Отже, роль соціології політики в суспільному житті визначається тим, що вона:

- по-перше, взаємодіє з наймасовішими суспільними явищами, зокрема з політикою, що є надзвичайно складною сферою діяльності;
- по-друге, досліджує в політиці особливу сферу життя суспільства – соціально-політичну, в якій найбільш гостро концентруються невідповідність інтересів і потреб індивідів, спільнот та суспільства в цілому;
- по-третє, поєднуючи різні рівні соціологічного знання, дає змогу створити цілісне уявлення про соціальні проблеми політичного життя всіх рівнів і верств суспільства.

Питання до теми

1. У чому специфіка соціологічного підходу до вивчення політики?

2. Проаналізуйте предмет, об'єкт соціології політики та її співвідношення з іншими науками.

3. Розкрийте зміст понять “політика”, “влада”, “політичні відносини”, “політична участь”, “політична система суспільства”, “політичний режим”, “громадянське суспільство”, “політична соціалізація”.

4. Охарактеризуйте політичну сферу як простір, у межах якого здійснюється політика.

5. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що у широкому сенсі політологія включає політичну соціологію і вони тлумачаться як ціле та частка?

6. Які функції виконує політика у суспільстві?

7. Як співвідноситься економіка та політика, політика та мораль, політика та право як механізми регулювання суспільного життя?

8. Охарактеризуйте основні елементи політичного життя.

9. Як здійснюється політична соціалізація?

10. Які форми політичної участі Ви знаєте?

11. Визначте основні дослідницькі напрями соціології політики.

12. Розкрийте суть електоральної соціології.

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Соціологія політики як галузь соціологічного знання.

2. Зв'язок соціології політики з іншими науками.

3. Політична соціалізація особи.

4. ЗМІ і політика.

5. Поняття об'єднань громадян в соціології політики.

6. Економічні, соціальні, духовні детермінанти політики.

7. Політичні концепції взаємовідносин особи і влади.

8. Політична культура українського суспільства.

9. Участь молоді у політичному житті суспільства.

Завдання 1.

Як Ви розумієте поняття “політика”? Прокоментуйте наведені висловлювання мислителів минулого про політику.

■ “Лише небагато можуть творити політику, але судити про неї можуть всі” (Перікл).

■ “Мистецтво політики це мистецтво робити так, щоб кожному було вигідно бути доброчесним” (К. Гельвецій).

■ “Навіть коли ми не цікавимося політикою, політика цікавиться нами” (У. Черчілль).

■ “Політика – це процес боротьби за завоювання та утримання влади” (Н. Макіавелі).

■ “Одна з найбільших чеснот у політиці – це вміння прикидатися” (Л. Бекерель).

■ “Політика означає стремління до участі у владі чи до здійснення впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави, між групами людей, яких вона у себе включає” (М. Вебер).

Завдання 2.

Дайте визначення поняттю “влада” та поясніть:

- чому владні відносини з необхідністю існують в людському суспільстві?
- у чому полягає відповідальність влади перед суспільством?

Завдання 3.

Проаналізуйте слова І. Канта: “Людина є твариною, яка живучи серед інших членів свого роду, потребує керівника. Справа у тому, що вона обов’язково зловживає своєю свободою щодо своїх ближніх; і хоча вона, як розумна істота, бажає мати закон, який визначив би кордони свободи для всіх, але її користюлюбна тваринна схильність штовхає її, де це їй потрібно, робити самій для себе виняток. Відповідно, вона потребує пана, який би ламав її власну волю і змусив коритися загально визнаній волі, при якій кожен може користуватися свободою”.

Запитання для роздумів

1. Чому, на думку І. Канта, утворилася держава?
2. Чи було утворення держави, з точки зору І. Канта, необхідністю?

Завдання 4.

Заповніть таблицю

Теорії походження держави

Теорія	Основний зміст
<i>теологічна</i>	
<i>патріархальна</i>	
<i>договірна</i>	
<i>психологічна</i>	
<i>насильницька</i>	
<i>класова</i>	

До якої із теорій Ви схиляєтеся?

Завдання 5.

Аналізуючи чинники, які активізують політичну активність широкої громадськості, Ж. Сорель ввів у політичний лексикон поняття “політичний міф”, тобто віру у майбутнє, пов’язану з досягненням певної політичної програми. Кожний потужний політичний рух пропонує свій міф, що сприймається як надія, котра наповнює змістом колективні дії. Л. С. Саністебан у зв’язку з цим вважає, що “політична дія потребує абсолютної віри у кінцеву перемогу, бо інакше важко забезпечити мотив колективної поведінки багатьох людей”.

У чому, на Ваш погляд, суть та першопричини політичної міфології? Проаналізуйте цей чинник на конкретних прикладах світової та української історії.

Завдання 6.

Сучасне політичне життя надзвичайно багате на конфлікти і кризи. Наведіть приклади “урядової”, “парламентської”, “конституційної”, “загальнонаціональної” кризи, “релігійно-етнічних”, “міжнаціональних” конфліктів на території пострадянського простору за останні роки.

Завдання 7.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Хто з перелічених вчених ввів в обіг чимало положень, визначень соціології політики?
 - а) М. Вебер;
 - б) П. Сорокін;
 - в) Р. Мертон.
2. Які з перелічених компонентів Ви віднесли б до внутрішніх складових соціології політики?
 - а) соціологія політичного лідерства;
 - б) соціологія політичної освіти;
 - в) електоральна соціологія.
3. Які з перелічених явищ були причиною виникнення політики?
 - а) розповсюдження світових релігій;
 - б) розповсюдження наукових знань і розвиток філософії;
 - в) поділ суспільства на класи.
4. Метою політики є:
 - а) узгодження соціальних інтересів;
 - б) визначення лідера.
5. Який з наведених чинників найбільше впливає на характер і зміст здійснюваної політики?
 - а) інтереси соціальних груп;
 - б) об'єктивні закони суспільного розвитку;
 - в) боротьба між елітними групами за контроль над ресурсами.
6. Кого б Ви віднесли до політичних суб'єктів?
 - а) учня випускного класу школи;
 - б) виборчий блок;
 - в) громадську спортивну організацію.
7. Найголовнішою ознакою влади є:
 - а) регулювання суспільного виробництва;
 - б) примус;
 - в) насилля.
8. Проявом політичного відчуження є:
 - а) абсентеїзм;
 - б) членство в політичному об'єднанні;
 - в) політична соціалізація.

Рекомендована література

1. Барматова С. *Політична соціологія: Курс лекцій.* – К., 2003.

2. Білоус В. Соціологія у визначеннях, поняттях, схемах, таблицях. – К., 2002.
3. Головатий М. Мистецтво політичної діяльності. – К., 2002.
4. Головатий М. Соціологія політики. – К., 2003.
5. Городяненко В. “Соціологія політики”, “політична соціологія”, або “соціологія політичної сфери”? (Історіографія проблеми) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №1.
6. Кола Д. Политическая социология. – М., 2001.
7. Піча В., Стеблін Б. Соціологія політики. – Л., 1994.
8. Соціологія: короткий соціологічний словник / Під ред. Воловича В.І. – К., 1998.
9. Соціологія / Під ред. Городяненка В.Г. – К., 2008.

Відповіді до 7 завдання

1. (а); 2. (в); 3. (в); 4. (а); 5. (а); 6. (б); 7. (б); 8. (а).

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Навчально-методичні матеріали з курсу “Соціологія”. Модуль II. Змістовий модуль 1. Теорії середнього рівня. Частина 2. – Рівне: РДГУ, 2008. – 52 с.

Христюк Тетяна Анатоліївна

Відповідальна за випуск кафедра політології і соціології

Підписано до друку 27.12.2007 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Обсяг 3,75 ум.др.арк. Наклад 100 прим.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк ризографічний

Редакційно-видавничий відділ
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, вул. С.Бандери 12

